

Obr. 1 Komplex v Horově chrámu v Edfú (foto M. Bárta)

Komplex *wabetu* a dvora v chrámech 30. dynastie a Ptolemaiovské a Římské doby

Filip Coppens

Příchod Alexandra III. do Egypta roku 332 př. Kr. vymezuje počátek makedonské, řecké a – od roku 30 př. Kr. – římské nadvlády Egypta. Řecká a později římská vláda vyvolaly významné změny v politické, hospodářské, administrativní a sociální struktuře starověkého Egypta, na druhou stranu však v průběhu století, jež následovala po příjezdu Alexandra III. do Egypta, vzniklo mnoho chrámů v tradičním egyptském stylu. Tyto hojně zdobené chrámy, z nichž můžeme zmínit např. Fílé, Edfú či Denderu, dnes patří k nejlépe dochovaným památkám starověkého Egypta a jejich stěny nesou množství informací o různých aspektech staroegyptských náboženských představ.

V několika chrámech 30. dynastie a především Ptolemaiovské a Římské doby se opakovaně objevuje architektonický komplex sestávající ze dvou prostorů, otevřeného dvora a vyvýšené zastřešené kaple. Dnešní terminologie o tomto architektonickém celku hovoří jako o „dvoru (Nového roku)“ a *wabetu* či „čistém místě“ (obr. 2). Ačkoli takový komplex existuje v mnoha chrámech z tohoto období, většina nyní dostupných egyptologických encyklopedií obecnou charakteristiku tohoto komplexu neobsahuje. Tento článek přináší přehled základních charakteristických rysů tohoto zajímavého komplexu.

Komplex v prostoru a čase

Komplex *wabetu* a dvora byl dosud identifikován či předpokládán v nejméně třinácti chrámech starověkého Egypta (viz tabulka), avšak studie jednotlivých komplexů jasně naznačují, že určení komplexu v chrámech v Behbét el-Hagaru, na Elefantině (Satetin chrám), v Athribidě a Komiru není jisté kvůli nedostatku průkazného materiálu. Přítomnost komplexu v těchto chrámech potvrdí nebo vyvrátí jen další archeologický výzkum. Devět prokazatelných komplexů se objevuje v chrámech během období trvajícího téměř

půl tisíciletí, od vlády Nektaneba II. z 30. dynastie až po konec 1. století po Kr.

Při pohledu na mapu Egypta s vyznačenými chrámy, jež obsahovaly komplex *wabetu* a dvora, je zřejmé, že všechny tyto chrámy s výjimkou Behbét el-Hagaru se nacházejí v Horním Egyptě (obr. 3). Umístění těchto památek naznačuje, že komplex *wabetu* a dvora mohl představovat typickou součást ptolemaiovských a římských chrámů v jižní části Egypta. Je však třeba mít na paměti, že absence komplexů *wabetu* a dvora na sever od Wanniny

Chrám	Architektura	Výzdobné schéma
Elefantina (Chnum)	Nektanebo II.	žádné zbytky výzdoby
Behbét el-Hagar	Nektanebo II.	Ptolemaios II.
Filé	Ptolemaios II.	Ptolemaios II.
Edfú	Ptolemaios III.	Ptolemaios IV.
Kóm Ombo	Ptolemaios VI.	Ptolemaios VI. (fragmenty)
Elefantina (Satet)	Ptolemaios VI.	žádné zbytky výzdoby
Athribis (Wannina)	Ptolemaios XII.	Ptolemaios XII. (fragmenty)
Dendera	Ptolemaios XII.	Kleopatra VII.
Kalábša	Augustus	bez výzdoby
Šanhur	Augustus	Kaligula
el-Kala	Augustus	Klaudius
Dér Šalwit	1. stol. po Kr.	bez výzdoby
Komir	Antoninus Pius	žádné zbytky výzdoby

Přehled komplexů *wabetu* a dvora v čase

Obr. 3 Poloha komplexů *wabetu* a dvora (kresba L. Vařeková)

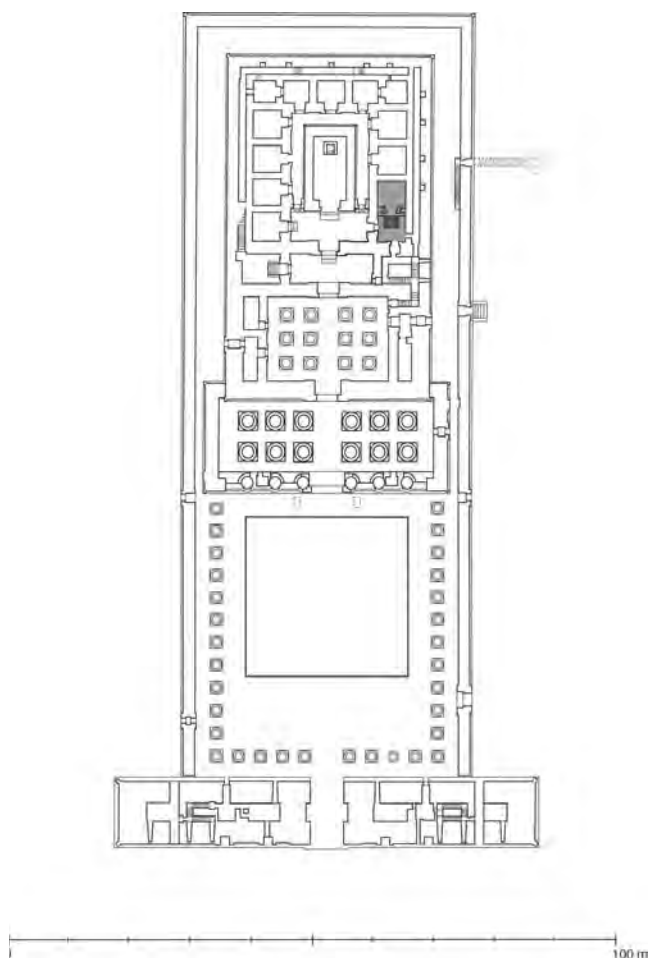
Obr. 2 Komplex *wabetu* a dvora v chrámu bohyně Hathor v Denderě (foto F. Coppens)

může být způsobena špatným stavem dochování chrámů na severu a jejich nedostačujícím publikováním spíše než nějakým účelovým geografickým plánováním staroegyptských kněží. Na druhou stranu známe také četné chrámy z Ptolemaiovské a Římské doby ve Fajjúmu a v západních oázách a žádný z lépe dochovaných chrámů v těchto lokalitách komplex *wabetu* a dvora neobsahuje, což by mohlo naznačovat, že se jednalo o typický architektonický komponent jen v hornoegyptských chrámech. Pouze další výzkum a archeologické vykopávky památek z tohoto období v deltě a středním Egyptě mohou nakonec vrhnout nové světlo na tuto problematiku.

Po počáteční fázi vývoje plánu komplexu *wabetu* a dvora za 30. dynastie a na počátku Ptolemaiovské doby získal komplex poprvé svou typickou podobu v chrámu Hora v Edfú za vlády Ptolemaia III. Euergeta I. (obr. 1). Pozdější změny lze shrnout pouze jako redukci rozměrů chrámu a chrámových komor v Římské době, které neměly žádný rituální účel.

Plán komplexu *wabetu* a dvora v zásadě zahrnuje následující součásti. Komplex se nachází v jádru chrámu, téměř na úrovni svatyně, a je přístupný ze „sálu Devatera“ (obr. 4). V ideálním případě leží po pravé straně svatyně v chrámech na západním nilském břehu či na ostrovech a nalevo od ní v chrámech na východním břehu. Toto pravidlo platí pro všechny chrámy z faraonské a Ptolemaiovské doby, avšak pro římské chrámy jen částečně.

Komplex tvoří dvě oddělené součásti: dvůr otevřený dennímu světlu a mírně zvýšená, zastřešená kaple. *Wabet* od dvora odděluje průčelí sestávající ze dvou zídok spojených s bočními stěnami komplexu, dva sloupy a dva přerušené dveřní překlady. Oba prostory spojuje malé schodiště umístěné uprostřed (obr. 1 a 2). Dalším typickým rysem komplexu je vstup do krypty. Ve větších chrámech se komplex zpravidla nacházel poblíž jednoho ze schodišť vedoucích

Obr. 4 Plán Horova chrámu v Edfú (plán L. Vařeková)

na střeche chrámu, zatímco v malých chrámech to nebylo možné, zřejmě především z prostorových důvodů.

Výrazy

Egyptští kněží, kteří vytvářeli nápisy a reliéfy na stěnách komplexů *wabetu* a dvora v ptolemaiovských a římských chrámech, používali k jejich označení celou řadu výrazů. Různé výrazy ilustrují různorodé aspekty komplexů jako jejich architektonickou podobu a také podobu a časové rozvržení rituálních aktivit, jež se v nich prováděly. Přestože komplex je dnes nejlépe znám pod označením *wabet*, nejčastěji užívaným výrazem – od počátku Ptolemaiovské doby až do prvního století římské vlády – byl *s.t hb tpy* „sídlo prvního svátku“. Toto označení jasně ukazuje, že komplex hrál významnou roli v průběhu prvního svátku (*hb tpy*), který se konal v posledních dnech starého roku a prvních dnech nového roku. Přechod mezi starým a novým rokem představoval v egyptském myšlení období obnovy a omlazení a tato idea byla inspirací pro řadu výrazů používaných k označení komplexu. Množství termínů se vztahuje k představám o smrti a pohřbu a následném vzkříšení a obnově života. Výraz *w^b.t* („*wabet*“) obecně označuje dílnu, kde se vyráběly všechny možné druhy zboží, avšak má také rituální konotace. Mohl popisovat místo balzamování, kde se připravovalo tělo zemřelého, či dokonce samotnou hrobku. Rovněž termín *h³yt* („*kaple*“) poukazuje na tento aspekt komplexu coby dílny a hrobky. Přechodová oblast mezi naším a oním světem může být označována výrazem *3h.t* („*horizont*“), což bylo jedno ze jmen komplexu, zatímco jediný známý případ označení výrazem *bw rnp* („*místo regenerace*“) by

Obr. 5 Wabet v Horově chrámu v Edfú (foto M. Frouz)

naznačoval poslední fázi tohoto přechodu od smrti k novému životu. Přechodové období kolem Nového roku bylo rovněž považováno za nestabilní a životu nebezpečný čas, což mohlo podnítit užívání termínu *hw.t* „ochranná kaple“ pro komplex v Dendeře.

Řada dalších výrazů jako *w³dy.t* („stavba se sloupy“) a *sbh.t* („sloupoví se zástěnou“) odkazuje na architektonickou podobu komplexu a zvláště na průčelí se sloupy a zástěny, jež oddělovaly otevřený dvůr od *wabetu* (obr. 1, 2 a 5). Označení *3b³ df³w* „(dvůr) oltáře na pokrmy“ jasně ukazuje, jakému druhu činnosti otevřený dvůr sloužil. Potvrzují to také mnohá vyobrazení *3b.t 3.t* „velké oběti“ na stěnách otevřeného dvora ve většině komplexů (obr. 6).

Výzdobný program

Architektonický komplex *wabetu* a dvora se objevuje nejméně v devíti chrámech v Horním Egyptě, avšak pouze v pěti z nich se výzdoba a nápisy dochovaly natolik, aby se dala provést podrobná studie a analýza výzdobného programu použitého na jejich stěnách. Těchto pět vyzdobených komplexů našťastí pokrývá téměř celé období, během něhož se komplexy v egyptských chrámech stavěly, od chrámů z počátku Ptolemaiovské doby na Filé a v Edfú přes pozdně ptolemaiovský chrám v Dendeře až po dva římské komplexy v Šanhu a el-Kala.

Studium výzdobného programu těchto pěti jednotlivých komplexů ukázalo, že lze rozlišit množství opakujících se témat ve výzdobě stěn. Ústřední téma všech textů a reliéfů vytesaných na stěny komplexů se zaměřuje na představu omlazení a obnovy dosažitel-

Obr. 6 Otevřený dvůr s oltářem v Esetině chrámu v Šanharu (foto F. Coppens)

ných rituálem „spojení se slunečním diskem“ (*hnm-itn*) či odhalení „neživých“ soch bohů paprskům slunce. Komplex sloužil ke klíčové fázi, někdy možná i jako poslední destinace, během slavnostních procesí, jež vedla k obnově soch uchovávaných v chrámu.

Přesný sled událostí a cesty procesí se v jednotlivých chrámech jistě lišily a pro většinu svatyní je lze rekonstruovat pouze hypoteticky. Chrám od chrámu se lišil rovněž přesný časový rámec rituálů prováděných v komplexu, i když obecně se přibližně týkaly posledních dnů měsíce Mesore, pěti epagomenálních dnů, Nového roku (1. Thovt) – což byl bezpochyby nejhodnější den pro jakýkoli akt obnovy a omlazení – a prvních dnů měsíce Thovtu. Komplex však sloužil také při dalších příležitostech během roku.

Ve výzdobném programu aplikovaném na stěnách těchto komplexů se téměř vždy opakují tato dvě obecná témata: ochrana přirozeného běhu událostí a příprava božstev k jejich omlazení. První téma vyjadřuje množství scén a nápisů v otevřeném dvoře, které se vztahují k nerušené cestě sluneční bárky a k uchlácholení rozezlené bohyně, jejíž destruktivní moc dosáhla vrcholu právě během epagomenálních dnů předcházejících Novému roku. Druhé téma se ve výzdobném programu nachází obvykle na stěnách vyvýšené kaple. Velké množství scén a nápisů se zaměřuje na sérii rituálních aktů prováděných před samotnou obnovou soch bohů: slavnostní přinesení soch v jejich schránkách do vyvýšené kaple, otevření schrán a odhalení tváří bohů, jejich následné očištění vodou, kadidlem a natronem, oblečení do plátna, potření mastmi a nakonec ozdobení ochrannými amulety ve tvaru náhrdelníků a pektorálů.

Kromě těchto aktivit ve vyvýšené kapli se v otevřeném dvoře provádělo hojné obětování pokrmů a nápojů, soudě podle všudypřítomných scén *ʿ3b.t ʿ3.t* („velké oběti“) na jeho stěnách. Poslední téma, které je zastoupeno především nápisy, se nejčastěji nachází ve sloupcích textu na přerušném dveřním překladu a sloupech, jež spolu se zídkami oddělovaly otevřený dvůr od vyvýšené kaple. Tyto nápisy pravidelně odkazují na slunce osvětlující sochy bohů a na radost, kterou přináší na zemi – což byl skutečný výsledek dokonalého provedení rituálů v komplexu.

typických scén *ʿ3b.t ʿ3.t* („velké oběti“) na jeho stěnách. Poslední téma, které je zastoupeno především nápisy, se nejčastěji nachází ve sloupcích textu na přerušném dveřním překladu a sloupech, jež spolu se zídkami oddělovaly otevřený dvůr od vyvýšené kaple. Tyto nápisy pravidelně odkazují na slunce osvětlující sochy bohů a na radost, kterou přináší na zemi – což byl skutečný výsledek dokonalého provedení rituálů v komplexu.

Původ a vývoj výzdobných schémat

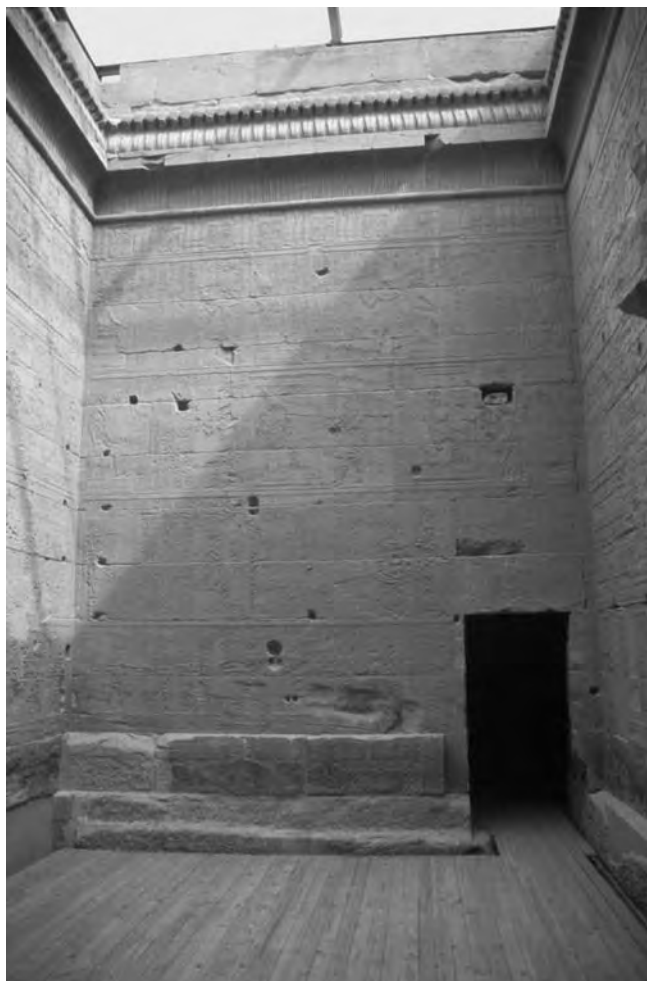
Typické a opakující se výzdobné schéma, které kněží vytvořili pro stěny komplexu *wabetu* a dvora, nebylo náhodné. Šlo o velice promyšlený program, založený na rozsáhlých znalostech různých rituálních praktik. K zachycení funkce komplexu v jeho výzdobě kněží zvolili již dobře známý (vizuální) jazyk. Inspiraci našli v řadě rituálů, jež rovněž hrály ústřední roli ve funkci komplexu – přechod ze smrti, či stavu bez života podobného smrti, k novému životu. Tvůrci jej znali z rituálů, které se podle jejich znalostí úspěšně prováděly po mnoho století v různých prostředích, tedy z chrámových, královských a zádušních či pohřebních rituálů. Vliv starších rituálů je, jak bychom očekávali, jasněji patrný ve výzdobném programu na počátku období vývoje komplexu a jeho výzdoby. V pozdějších případech se udržely hlavní výzdobné motivy odvozené ze starších rituálů, avšak jejich rozmístění a začlenění do jiných témat výzdoby ukazuje na určitý vývoj.

Výzdobný program komplexu v chrámech na Filé a v Edfú odráží vliv dvou starších rituálů: denního chrámového rituálu a rituálu „otevírání úst“. Denní chrámový rituál známe ze skupiny papyrů z 22. dynastie, která je dnes uložena v Berlíně. Různé úkony z tohoto rituálu jsou také velmi detailně popsány a vyobrazeny v řadě scén a nápisů na stěnách několika chrámů z doby Nové říše a Ptolemaiovské doby, jako jsou chrámy v Abydu, Edfú a Dendeře. Původ tohoto rituálu je ale zřejmě ještě mnohem starší a datuje se možná až z doby Staré říše. Denní chrámový rituál byl nejvýznamnější rituální aktivitou každého chrámu. Tento rituál v sobě kombinoval jak sluneční, tak zádušní či usirovské rituály a symbolizoval znovuzrození boha a světa stejně jako věčný vztah mezi bohem a faraonem, jehož jménem kněží tento denní rituál vykonávali. Každodenní provádění rituálu bylo považováno za zásadní pro dobro Egypta a zaručovalo pokračování blahobytu v zemi. Kněží, kteří sestavovali texty na Filé, se k zachycení motivu, kde král přistupuje ke schráně obsahující sochu boha a odhaluje tvář boha, logicky rozhodli využít kapitoly a dodatky denního chrámového rituálu (obr. 7). Některé rituály prováděné na sochách bohů na počátku denního chrámového rituálu ve svatyni – kdy se socha ráno „probouzí“ – jeví značnou podobnost s počátečními aktivitami, jež zahajují omlazení sochy v komplexu *wabetu* a dvora.

Zadní stěna této rané fáze komplexu zahrnuje typické scény obětování plátna, mastí a amuletů. Jak je patrné z výzdobného programu z komplexu v Edfú, zdroje inspirace pro tento často se opakující motiv obětování mohly být různé. V chrámu v Edfú se hlavní pozornost soustředila na následující fázi rituálů: na toaletu božské sochy a zejména na její purifikaci, oděni do plátna a pomazání. Inspirace pro výzdobný program na stěnách *wabetu* v Edfú pochází ze tří hlavních zdrojů: z denního chrámového rituálu, z mumifikace a rituálu „otevírání úst“ a z rituálu stvrzení královské moci, jak jej popisuje papyrus Brooklyn 47.218.50 z Pozdní doby.

Scény na stěnách *wabetu* v Edfú zachycují téměř všechny akty denního chrámového rituálu, které se týkají odívání sochy boha, jak je popsáno v berlínských papyrech a v abydoské verzi rituálu, avšak nesledují nutně přesnou posloupnost rituálu.

Obr. 7 Severní zeď komplexu v Esetině chrámu ve Filé (foto F. Coppens)

Scény a nápisy vztahující se k purifikaci, odívání, pomazávání a umísťování ochranných amuletů na sochu boha rovněž připomínají některé zádušní rituály a činnosti, včetně samotného balzamování těla zemřelého či následného rituálu „otevírání úst“. Balzamování zahrnovalo řadu podobných činností a rovněž vedlo k téměř cíli jako rituály prováděné na sochách bohů ve *wabetu*: purifikace, pomazání a odění do plátna (mumifikace) a umístění ochranných amuletů na plátěná obinadla, aby se tělo mohlo oživit a znovu sjednotit se svým *ba*. Tyto rituální aktivity se z velké části opakují během rituálu „otevírání úst“. Rituál „otevírání úst“ je velmi dobře známý staroegyptský rituál. Mohl být vykonáván jak na mumii zemřelého, tak na sochách. Hlavním cílem tohoto rituálu bylo znovuoživení smyslu (úst, očí, uší a nosu) sochy/mumie zemřelého za použití zvláštní sady kultovních nástrojů a doprovodu nezbytných obřadů. Přípravné rituály, jež se prováděly na sochách ve *wabetu* v Edfú, se podobaly začátku rituálů „otevírání úst“, obětování plátne připomínalo zavinování mumie do pruhů plátne a pomazávání následovalo po oživení smyslu zemřelého. Velká oběť zachycená na stěnách otevřeného dvora odkazuje na obětiny shromážděné ve vestibulu před svatyní během denního chrámového rituálu a obětiny předkládané zemřelému na konci rituálu „otevírání úst“.

Ve třetím registru na stěnách *wabetu* v Edfú jsou zachyceny královské regálie, jež připomínají určité činnosti prováděné při rituálu, který měl potvrdit vládce a jeho moc u příležitosti Nového roku, jak se píše na papyru Brooklyn 47.218.50. Když faraon dorazil do chrámu, obdržel podle papyru ochranné amulety a královské regálie a tyto obětiny a doprovodné rituály se podobají těm, které jsou vy-

obrazeny na stěnách komplexu v Edfú. Podobný soubor obětín (plátne, myrha a masti) se faraonovi předkládal rovněž během svátku *sed*. Zachycení rituálních aktů přejatých z královských rituálů, zvláště z potvrzení královské moci, ve výzdobném programu komplexů v Edfú a v Denderě se může odvozovat již od některých rituálů z předchůdců ptolemaiovských a římských komplexů z doby Nové říše, Třetí přechodné doby a Pozdní doby (viz níže).

Obětování plátne, pektorálů, mastí a myrhy tvoří základní rituál také v dekorativním schématu mladších chrámů v Denderě, Šanhu-ru a el-Kala. Není náhodou, že se ve všech těchto komplexech opakuje stále tentýž soubor obětín, který navíc tvoří součást denního chrámového rituálu, balzamování a následného rituálu „otevírání úst“, královské korunovace a rituálů potvrzení moci. Tři zmíněné druhy obětín se používaly společně za týmž účelem. Obětování plátne, amuletů a mastí mělo napomoci zemřelému nebo neživému – ať už člověku, soše, nebo jinému předmětu – v jeho/její cestě ze smrti do nového života. Bylo tedy zcela logické, že se tvůrci výzdobného schématu komplexů zaměřili na tyto obětiny, neboť šlo o ústřední rituály v komplexu prováděné. Podobný soubor předmětů byl již celá tisíciletí úspěšně používán v různých zádušních, chrámových a královských rituálech. Sochy bohů mohly poté, co byly oděny, pomazány a opatřeny ochrannými amulety, postoupit z komplexu *wabetu* a dvora dále k rozhodující fázi slavnostního procesí: „spojení se slunečním diskem“.

Předchůdci komplexu v Nové říši, Třetí přechodné době a Pozdní době

Analýza reliéfů a nápisů z komplexů prozradila, že nejen výzdobná schémata a rituální aktivity zde prováděné měly hluboké kořeny ve starobylých rituálech omlazení a obnovy z různých náboženských oblastí. Taktéž architektonický plán komplexů – otevřený dvůr a vyvýšená kaple – nejsou ve 30. dynastii a v Ptolemaiovské a Římské době žádnou novinkou. Zdá se, že naopak uzavírají vývoj, který začal nejspíše za 18. dynastie v Nové říši.

Nejpravděpodobnějším předchůdcem komplexu tvořeného otevřeným dvorem a vyvýšenou kaplí ve 30. dynastii a v Ptolemaiovské a Římské době byl *šw.t R^c* známý z mnoha chrámů z Nové říše.¹ Vývoj těchto novoříšských slunečních dvorů lze bohužel jen velmi těžko vysledovat během 1. tisíciletí př. Kr., protože z tohoto období nemáme dostatečně dochované chrámy. O vývoji podoby chrámů a kultu mezi Novou říší a Ptolemaiovskou dobou svědčí jen několik památek z nubijského a sajského období. K nim patří šest dvorů či trůnních sálů Re-Harachteje v Amonových chrámech v Núbii,² Taharkova stavba poblíž posvátného jezírka v Karnaku a řada místností (komplex E) na střeše chrámu Amenrea v Hibis v oáze Chár-ga. Poskytují stručný a bohužel neuspokojivý pohled na možný další vývoj slunečních dvorů a kultu v chrámech. Určité informace však přeci jen prozrazují: plán těchto památek je velice podobný mladším komplexům *wabetu* a dvora z Ptolemaiovské a Římské doby, a navíc obecná povaha zde prováděných rituálů a funkce těchto prostor toto spojení ještě potvrzují.

V mnoha chrámech z Nové říše, Třetí přechodné doby a Pozdní doby nalezneme otevřený dvůr často opatřený platformou nebo oltářem a částečně zastřešenou místností. I když mnoho chrámů z tohoto období se nedochovalo a jen velmi málo zbylo z výzdobných schémat kdysi pokrývajících jejich stěny, je možné na těchto památkách rozeznat několik obecných témat a motivů. Dvůr otevřený dennímu světlu jasně ukazuje na sluneční kult a zřejmě i na konečný rituální akt z ptolemaiovských a římských chrámů: odhalení soch božstev slunečním paprskům, aby je obnovily a omladily. Původ této

typické architektonické struktury a jejího výzdobného programu lze pravděpodobně hledat v oblasti Théb v Nové říši a v kultu stvořitele a slunečního boha Amenrea, který byl sám nepochybně ovlivněn mnohem starším slunečním kultem a chrámem v Héliopolu.

V průběhu 1. tisíciletí př. Kr. sluneční kulty postupně splývaly se zádušní sférou a zvláště s bohem Usirem. Je možné, například v Taharkově stavbě, vystopovat postupné zahrnování zádušních motivů a témat z usirovské sféry do slunečního kultu. Stejně tak přítomnost dvorů otevřených slunci v monumentálních hrobkách z Pozdní doby v Assasífu ukazuje na stejný vývoj i v zádušní architektuře. Ústředním tématem zádušních rituálů a zmínek, jež byly v této době zahrnuty do chrámové a sluneční liturgie, není smrt, ale vítězství nad smrtí a zejména obnovení, omlazení a oživení zemřelých a jejich vstup do nového života.

Ostatní výzdobné motivy v těchto slunečních svatyních rovněž spojují potvrzení a obnovu královské moci s událostmi odehrávajícími se v těchto místnostech. Novoříšské *š.w.t Rꜥ.w* a Taharkova stavba poblíž posvátného jezírka svědčí o významu krále pro kontinuitu denní obnovy slunce a světového řádu. Zdá se, že v Ptolemaiovské a Římské době již vládci, kteří byli cizinci, neměli tak významnou pozici. I na jejich památkách je sice vyobrazen vládce, jak provádí potřebné rituály, za něž mu je zaručena například vláda nad Oběma zeměmi, avšak přední místo ve výzdobě těchto monumentů zaujali Hor (Edfú) a Hathor/Eset (Dendera) a obnova a potvrzení jejich vlády.

Všechny tyto skutečnosti naznačují, že hlavní témata ve výzdobě *wabetu* a dvora a jejich funkce v chrámech z Ptolemaiovské a Římské doby stavěly na starých tradicích vyvíjejících se po celé předchozí tisíciletí. Myšlenka obnovy a omlazení, jež tvořila centrální téma v celém výzdobném programu ptolemaiovských a římských komplexů *wabetu* a dvora, se v určité formě objevuje již ve starších památkách. Zdá se, že témata a typický architektonický plán známý z mnoha chrámů z předcházejícího období během 4. století př. Kr. vykristalizovaly v komplex *wabetu* a dvora, jehož forma se ustálila v chrámu v Edfú na počátku Ptolemaiovské doby.

Závěr

Ačkoli komplex *wabetu* a dvora je typický pro chrámy 30. dynastie a Ptolemaiovské a Římské doby, jde o výsledek vývoje, který započal nejméně o tisíciletí dříve. Přeprocované součásti různých předchozích architektonických a rituálních prvků ve spojení s novými texty a vyobrazeními vytvořily koherentní výzdobný program, jenž výmluvně popisuje témata, která hrála ústřední úlohu ve funkci komplexu: obnova nebo spíše přechod ze smrti – či alespoň z neživého stavu – do nového života. Četné texty a reliéfy, okopírované a přepracované podle starších rituálů, umožnily uskutečnění obnovy, omlazení a oživení soch bohů žijících v chrámu. A navíc ediční práce provedená kněžími dala nový život mnoha starším tradicím a příslušným textům a scénám, jež byly inovativním způsobem ztvárněny na stěnách komplexu *wabetu* a dvora.

Poznámky:

¹ Například: otevřený dvůr v severní části horní terasy Hatšepsutina chrámu v Dér el-Bahrí; otevřený dvůr v severovýchodním rohu Achmenu Thutmose III. v Karnaku; otevřený dvůr XLII severně od hypostylu v chrámu Setiho I. na thébském západním břehu; špatně zachovalý dvůr v severní části Ramessea (Ramesse II.); severní kaple či „Pylon-/Kiosk-

heiligtum“ Re-Harachteje severně od velkého chrámu Ramesse II. v Abú Simbelu; špatně zachovalý otevřený dvůr v severozápadním rohu Merentpahova chrámu na thébském západním břehu a otevřený dvůr 18 a místnosti 17 a 19 v chrámu Ramesse III. v Medínit Habu.

² Například: kaple B520 ve velkém Amonově chrámu Pije a Taharky v Gebel Barkalu / Napatě (chrám B500); místnosti D a E v Amonově chrámu z doby Taharky v Sanamu; místnosti D a E v chrámu Taharky v Kawé; nečíslovaná kaple v Amonově chrámu Tabo na ostrově Argo z doby Taharky; kaple 106 v Amonově chrámu v Naka z doby Natakamaniho a královny Amanitore a kaple 266 v pozdním Amonově chrámu v městě Meroe ze druhé poloviny 3. století př. Kr.

Literatura:

- Alliot, Maurice: 1949 *Le culte d'Horus à Edfou au temps des Ptolémées I*, Cairo: Institut français d'archéologie orientale [Bibliothèque d'Étude 20.1].
- Cooney, Kathlyn M.: 2000 „The Edifice of Taharqa by the Sacred Lake: Ritual Function and the Role of the King“, *Journal of the American Research Center in Egypt* 37, s. 15–47.
- Coppens, Filip: 2005 „Svátky a procesí v ptolemaiovských chrámech“, in: Mynářová, Jana (ed.). *Pražské egyptologické studie* 4, http://pes.ff.cuni.cz/pdf/pes4_coppens.pdf.
- 2007 *The Wabet. Tradition and Innovation in Temples of the Ptolemaic and Roman Period*, Praha: Univerzita Karlova v Praze.
- Coppens, Filip – Vymazalová, Hana: 2010 „Long Live the King! Notes on the Renewal of Divine Kingship in the Temple“, in: Bareš, Ladislav – Coppens, Filip – Smoláriková, Květa (eds.). *Egypt in Transition. Social and Religious Development of Egypt in the First Millennium BCE*, Praha: Univerzita Karlova v Praze, s. 73–102.
- David, Rosalie: 1981 *A Guide to Religious Ritual at Abydos*, Warminster: Aris & Phillips Ltd.
- Fairman, Herbert W.: 1954–1955 „Worship and Festivals in an Ancient Egyptian Temple“, *Bulletin of the John Rylands Library Manchester* 37, s. 165–203.
- Goyon, Jean-Claude: 1972 *Confirmation du pouvoir royal au Nouvel An*, Cairo: Institut français d'archéologie orientale [Bibliothèque d'Étude 52].
- Janák, Jiří: 2009 *Staroegyptské náboženství I. Bohové na zemi a v nebesích*, Praha: OIKOYMENH – Univerzita Karlova v Praze [Oikúmené 151].
- Karkowski, Janusz: 2003 *Deir el-Bahari VI. The Temple of Hatshepsut. The Solar Complex*, Warsaw: Editions Neriton.
- Niederberger, Walter: 1999 *Elephantine XX. Der Chnumtempel Nektanebos' II.*, Mainz: Philipp von Zabern [Archäologische Veröffentlichungen 96], s. 113–137.
- Otto, Eberhard: 1960 *Das ägyptische Mundöffnungsritual*, I–II, Wiesbaden: Harrassowitz [Ägyptologische Abhandlungen 3].
- Traunecker, Claude: 1995 „Les ouabet des temples d'el-Qal'a et de Chenhour“, in: Kurth, Dieter (ed.). *3. Ägyptologische Tempeltagung. Systeme und Programme der ägyptischen Tempeldekoration*, Wiesbaden: Harrassowitz [Ägypten und Altes Testament 33.1], s. 241–282.
- Verner, Miroslav: 2009 „Nástin stavebně-historického vývoje staroegyptského chrámu“, in: Dulíková, Veronika – Jirásková, Lucie – Mynářová, Jana (eds.). *Pražské egyptologické studie* 6, s. 64–75.
- 2010 *Chrám světa. Svatyně, kulty a mystéria starověkého Egypta*, Praha: Academia.
- Waitkus, Wolfgang: 1995 „Zum funktionalen Zusammenhang von Krypta, Wabet und Goldhaus“, in: Kurth, Dieter (ed.). *3. Ägyptologische Tempeltagung. Systeme und Programme der ägyptischen Tempeldekoration*, Wiesbaden: Harrassowitz [Ägypten und Altes Testament 33.1], s. 283–303.